

פרשת ויחי – ברכת יעקב למנשה ואפרים

מסתבר, שיעקב חלה מתלאות הדרך ומהתרגשות המפגש, כאן, בתחילת ימיו בארץ מצרים, ברך יעקב את יוסף בברכה שניתנה לו בלזו בארץ כנען.

ב. מדוע יעקב נזקק להתגלות בלזו בארץ כנען?

את דבריו פותח יעקב במילים "א-ל ש-די נראה אלי בלזו בארץ כנען". מדוע פותח יעקב במילים אלו? הרי אין כאן רמז לחלום הסולם ולא להתגלות שהיתה ליעקב בצאתו לפדן ארם!

על כן, ברור שיעקב חזר להתגלות בלזו כאשר שב מפדן ארם. בהתאם לכך, הביטויים המפורשים בדברי יעקב נאמרו לו בחזרתו לארץ:

"וַיֵּרָא אֶל-לְהִים אֵל יַעֲקֹב עוֹד בָּבֹאוּ מִפְּדֵן אֲרָם וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ: וַיֹּאמֶר לוֹ אֶל-לְהִים: שְׁמֶךָ יַעֲקֹב, לֹא יִקְרָא שְׁמֶךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ, וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל: וַיֹּאמֶר לוֹ אֶל-לְהִים: אֲנִי אֶל-שׁ-דֵי פָרָה וּרְבָה גוֹי וַקְהֵל גוֹיִם יִהְיֶה מִמֶּנִּי וּמַלְכִים מִחֲלָצֶיךָ יֵצְאוּ: וְאֵת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לְאַבְרָהָם וְלְיִצְחָק לָךְ אֶתְנַנֶּה וְלְזָרְעֶךָ אֲחִירֶיךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ"

(בראשית ל"ה, ט"ז-י"ב)

לאחר דברים אלו בפרשת וישלח, נאמר מיד – בלא שום הפסק – הדברים הבאים:

"וַיִּסְעוּ מִבֵּית אֵל וַיְהִי עוֹד כְּבָרַת הָאָרֶץ לְבוֹא אֶפְרַתָּה וַתֵּלֶד רַחֵל וַתִּקְשֶׁ בְלִדְתָּהּ: ...וַאֲבִיו קָרָא לוֹ בְּנִימִין"

(שם ט"ז-י"ח)

הדברים הם הקבלה מדויקת, בפרשתנו, בדברי יעקב אל יוסף:

"וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל יוֹסֵף: אֶל-שׁ-דֵי נִרְאָה אֵלַי בְּלֹזוּ בְּאָרֶץ כְּנָעַן וַיְבָרֶךְ אֹתִי: וַיֹּאמֶר אֵלַי הֲנִי מִפְּרֹד וְהִרְבִּיתֶךָ וַיִּנְתְּתֶיךָ לְקַהֵל עַמִּים וַיִּנְתְּתִי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְזָרְעֶךָ אֲחִירֶיךָ אַחֲזֵת עוֹלָם: וְעַתָּה שְׁנֵי בָנֶיךָ הַנּוֹלָדִים לָךְ בְּאָרֶץ מִצְרַיִם עַד בָּאִי אֵלַיךְ מִצְרַיִם לִי הֵם אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה כְּרֹאבֹן וְשָׁמְעוֹן יִהְיוּ לִי: ...וַאֲנִי בָבֹאִי מִפְּדֵן מֵתָה עָלַי רַחֵל בְּאָרֶץ כְּנָעַן בְּדֶרֶךְ בְּעוֹד כְּבָרַת אָרֶץ לְבֹא אֶפְרַתָּה וְאֶקְבְּרָהּ שָׁם בְּדֶרֶךְ אֶפְרַתָּה הוּא בֵּית לָחֶם"

(שם מ"ח, ג'ז')

מדוע חזר יעקב דווקא להתגלות זו? נראה, שבאותה התגלות יעקב לא רק נקרא ישראל, אלא שמסופר שם על הולדת בנימין ועל השלמת שנים עשר שבטי ישראל. כולם יחד נקראים ישראל, כפי שנאמר על אליהו בהר הכרמל:

"וַיִּקַּח אֵלָיו שְׁתֵּים עָשָׂר אַבְנִים כְּמִסְפַּר שְׁבֻטֵי בְנֵי יַעֲקֹב, אֲשֶׁר הָיָה דָבָר ה' אֵלָיו לֵאמֹר: יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ" (מלכים א' י"ח, ל"א)

מכאן, נחשפת הבעיה המשפחתית הקשה שהטרידה את יעקב, דווקא אחרי המפגש עם יוסף. האם יוסף יוכל לחזור לחיק המשפחה? מה יהיה על שני בניו

א. מתי פגש יעקב את מנשה ואפרים?

"וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיֹּאמֶר לְיוֹסֵף הִנֵּה אָבִיךָ חָלָה, וַיִּקַּח אֶת שְׁנֵי בָנָיו עִמּוֹ אֶת מְנַשֶּׁה וְאֶת אֶפְרַיִם"

(בראשית מ"ח, א')

הפרשייה מתחילה במילים "ויהיה אחרי הדברים האלה". מה הן אלו "הדברים"?

על פי הסיפור בפרק לכל אורכו, אי אפשר לפרש את "ויהיה אחרי הדברים האלה" על סוף ימי יעקב, אחרי שכבר חי במצרים שבע עשרה שנה ואחרי שהשביע את יוסף שלא יקבור אותו במצרים. הפרק מתאר מפגש ראשון של יעקב עם נכדיו מנשה ואפרים, והפרק כולו עדיין רווי בהתרגשות הגדולה של המפגש המחודש בין יעקב ליוסף, דבר המבוטא במילים:

"רָאָה פְּנֵיךָ לֹא פָלַתִּי, וְהִנֵּה הִרְאָה אֹתִי אֶל-לְהִים גַּם אֶת זָרְעֶךָ"

(שם י"א)

בהמשך נראה גם, שבני יוסף בפרק הזה היו ילדים קטנים,¹ ויוסף הוציא אותם "מֵעַם בְּרַכְיֹו".

על פי הכלל של "אין מוקדם ומאוחר בתורה",² יש לומר כאן ש"ויהיה אחרי הדברים האלה" חוזר למעלה, ופירושו, 'אחרי שהגיע יעקב למצרים'. תיאור זה ממשיך את המפגש הראשון בין יעקב ליוסף שתואר בפרשה הקודמת.

בנקודה זו עלינו לשאול: מדוע סודר הפרק כאן, ולא בצמוד לירידת יעקב למצרים?

אפשר, שרצתה תורה להצמיד את הברכות ליוסף ובניו, אל הברכות לשבטים (פרק מ"ט).

מצד הפשוט נראה לומר, שהפרשה הקודמת המשיכה לתאר את האירועים אחרי בואו של יעקב, מנקודת מבטו של יוסף כשליט. כיצד סידר שאביו ואחיו ישבו בארץ גושן, כיצד ארגן את מצרים להתמודד עם משברי הרעב, ואף שבועתו לאביו (כעבור שבע עשרה שנה), לא להיקבר במצרים אלא בארץ כנען (דבר שגם על כך יצטרך יוסף לבקש אישור מיוחד מאת פרעה (שמות נ', ד'ר').

רק אחר כך חוזרת התורה להקשר המשפחתי, ולמפגש הראשון בין יעקב ליוסף.

אם כן, "אחרי הדברים האלה", הכוונה 'אחר שהגיע יעקב למצרים', נאמר ליעקב אביו חולה.

1 אכן, כך צייר אותם רמברנט.

2 פסחים ו ע"ב על תחילת ספר במדבר, וראו רש"י לשמות כ"ד, א', ולשמות ל"א, י"ח. ברור לכל, שאברם לא יצא מחוץ אחרי מות תרח, וראו רש"י, ראב"ע ורמב"ן, לבראשית י"א, ל"א-ל"ב.

ביחד - מה שלא אירע עם יעקב ועשו שלא יכלו לעמוד ביחד אצל יצחק אביהם.

ד. ברכת יעקב לבני יוסף

"וַיְבָרֶךְ אֶת יוֹסֵף וַיֹּאמֶר הֲאֵלֵהִים אֲשֶׁר הִתְהַלְכִי אֲבֹתַי לְפָנָיו אַבְרָהָם וַיְצַחֵק, הֲאֵלֵהִים הֲרַעָה אֹתִי מֵעוֹדִי עַד הַיּוֹם הַזֶּה: הַמְלֶאֶךְ הַגָּאֵל אֹתִי מִכָּל רַע וַיְבָרֶךְ אֶת הַנְּעָרִים וַיִּקְרָא בָהֶם שְׁמֵי וְשֵׁם אֲבֹתַי אַבְרָהָם וַיְצַחֵק, וַיִּדְגּוּ לְרֹב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ... וַיְבָרְכֶם בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּךָ יְבָרֶךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר וְשִׁמְךָ אֶל־לֵהִים כְּאֲפְרַיִם וְכַמְנַשֶּׁה וְיִשָּׁם אֶת אֲפְרַיִם לְפָנֵי מְנַשֶּׁה" (שם ט"ו-כ')

לשון הברכה מזכירה את ההתגלות של המלאך המציל את יעקב מכל רע בהיותו אצל לבן הארמי, בפדן ארם (שם ל"א, י"א-ל"ג).

אולם, הבדל משמעותי יש בין השניים. ברכת יעקב שמזכיר את אבותיו, אברהם ויצחק – יש בה חידוש וטעם מיוחד.

אברהם שילח את הגר ובנה, ואת בני הפילגשים, מעל פניו. גם יצחק נאלץ לקבל ששני בניו לא יירשו כאחד. אולם אצל יעקב המצב היה שונה. לא רק שכל בניו, גם בני בלהה וזלפה יירשו ביחד, אלא שגם אפרים ומנשה יחשבו בניו, ויחד יבנו שנים עשר שבטי ישראל.

מכאן ואילך, אין עוד דחייה של משהו ממשפחת האבות החוצה. כולם חלק מהמשפחה, כולם בני אברהם יצחק ויעקב, וכולם יחד ידגו לרב בקרב הארץ. רק כך יכול להסתיים ספר בראשית העמוס ספרי תולדות וצאצאים, ופרשיות בחירה ודחייה. בסיום ספר בראשית אין עוד דחייה, 'כולם היו בְּנֵי'!

ה. בין בכורת מנשה לבכורת אפרים - ושכם

יעקב נתן ליוסף לא רק את ברכת הבנים, אלא גם את הנהגת המשפחה.

כך, לשון הברכה שאמר א-לוהים ליעקב במראות הלילה עם ירידתו למצרים, נאמרה בלשון 'אֲנֹכִי':

"אֲנֹכִי אֲרַד עִמָּךְ מִצְרַיִמָּה, וְאֲנֹכִי אֵעֲלֶךְ גַּם עִלָּה, וַיֹּסֵף יִשִׁית יָדוֹ עַל עֵינָיֶךָ" (שם מ"ו, ד')

בלשון דומה אמר ישראל ליוסף במצרים, והעביר אליו את הנהגת המשפחה כולה, עם ההבטחה:

"...הִנֵּה אֲנֹכִי מֵת, וְהִנֵּה אֶל־לֵהִים עִמָּכֶם, וְהִשִּׁיב אֶתְכֶם אֶל אֶרֶץ אֲבֹתֵיכֶם" (שם מ"ח, כ"א)

באותה הלשון יאמר יוסף לאחיו, כאשר יעביר אליהם את ההבטחה:

כשהעביר אליהם את ההבטחה:

"אֲנֹכִי מֵת, וְאֶל־לֵהִים פִּקֹּד יִפְקֹד אֶתְכֶם וְהֵעֲלָה אֶתְכֶם מִן הָאָרֶץ הַזֹּאת אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב" (שם נ', כ"ד)

אבל, בדברי יעקב נוסף עוד דבר מכריע בחשיבותו:

מנשה ואפרים, בני אסנת בת פוטיפרע? בניו של נסיכה מצרית הגדלים בבית השליט – מה ומי הם יהיו? האם יוכלו להיחשב על שבטי ישראל? האם יוכל יעקב לקלוט אותם בחזרה לתוך בית ישראל? ואם לא יצליח בכך, האומנם יישאר יוסף בחוץ יחד עם בניו?

על כן, חזר יעקב להתגלות בלוז בארץ כנען עם קריאת השם ישראל והשלמת שנים עשר השבטים. למעשה, בעת הזאת הוא עשה מעשה נועז ומרחיק לכת ביותר: **יעקב אימץ את אפרים ומנשה כבני יעקב ורחל**, שבטים לכל דבר כראובן ושמעון. הם לא יהיו בני אסנת בת פוטיפרע המצרית, אלא בניו שלו ושל רחל. צריך 'להחיות' את רחל ושוב לספר על קבורתה, בעודה 'יולדת' לא רק את בנימין אלא גם את בני יוסף, אפרים ומנשה. בכך, כאילו אמר יעקב ליוסף: אתה משנה לפרעה ומחויב בכל כללי הטקס הדיפלומטי, אבל בניך יכולים לחזור למשפחת יעקב על ידי הפיכתם לבני יעקב ורחל.

כאשר שאל יעקב על בני יוסף: **"מי אֵלֶּה?"**, ברובד הפשט זו רק שאלת זיהוי. אולם, בעומק המשמעות, תלויה בשתי המילים הללו השאלה הגדולה והטורדת – האם יהיו אלה חלק מבני ישראל? יוסף עונה:

"בְּנֵי הֵם אֲשֶׁר נָתַן לִי אֶל־לֵהִים בְּזָה" (שם)

אז, מכוח ההתגלות, ביקש יעקב לברכם.

ג. מדוע הפך יעקב את סדר מנשה ואפרים?

כאשר בא יעקב לברך את מנשה ואפרים, הוא הופך את הסדר שלהם. כזכור, במעמד דומה לזה, של הפיכת סדר בין בכור לצעיר, כבר היה יעקב אל מול יצחק אביו. יעקב הרי כבר שילם על כך מחיר כבד כאשר נאלץ לברוח, וגם רבקה אולצה להפרד ממנו לעולם. מדוע חזר יעקב על אותה טעות?

העובדה שבמנהגי האבות (וגם בדיני המזרח הקדום) ניתנת לאב האפשרות, במקרים חריגים, להעדיף את אחד הבנים על פני אחיו, עדיין איננה מסבירה מדוע כדאי היה לעשות דבר כזה. האם לא טמון כאן זרע של קנאה ושנאה בין אפרים למנשה? אמנם המשך הפרשה מראה שהדברים התקבלו כמו שהם, אבל איך הסתכן יעקב והלך בדרך הזאת?

מסתבר, שרק סיבה מרחיקת לכת יכולה להביא את יעקב לנקוט בדרך זו. סיבה זו תלויה ברצונו של יעקב להפקיע אותם מהיות בני אסנת בת הכהן המצרי, ולוהפכם לבני יעקב ורחל, כפי שנבאר.

בזיקה טבעית, מנשה ואפרים הם בני אסנת, נסיכים מצריים. אבל בזיקה בלתי טבעית, מכוחה של ההתגלות בלוז בארץ כנען בשם א-ל ש-די, הם אפרים ומנשה בני רחל.

ההיפוך של סדר הילדים לא מצא חן בעיני יוסף, אבל הוא קיבל את מה שאביו אמר. נראה, שגם אפרים ומנשה קיבלו זאת, **בהיותם ילדים קטנים** – ואולי גם מפני שעמדו שניהם באותו המעמד והתברכו שניהם

האלה שבגלות מצרים. הכוונה היא, כמובן, לימים בהם ישבו בני ישראל אל ארץ נחלת אבותיהם. בישיבת המשפחה בארץ כנען, עסקו האחים בדיבה, קנאה, שנאה ומכירה, והובילו את כל המשפחה, מצרימה. אולם, דווקא בארץ מצרים נחשפו ונתגלו כל הברכות של ארץ ישראל ונחלותיה - וגם קבורת יעקב בקברי אבות, הנחלות ליוסף עם אפרים ומנשה בניו, הברכות לשבטים שמלאות רמזי נחלה - הכל חזון לימים הבאים, הימים האחרים.

ז. נחלות האחים הגדולים: ראובן, שמעון ולוי

ראובן נדחה על ידי אביו. דחוי זה הוא קודם כל בנחלה. "ראשית אונן" של האב אמור לרשת את הנחלה העיקרית החשובה ביותר, זו שממנה יתד ופינה להנהגת עם ישראל כולו. בתור שכזה, היה ראובן צריך לרשת את הר חברון, שם גרו אברהם יצחק ויעקב. אבל, 'בחללו יצועי אביו' נדחה ראובן מהבכורה. בהיותו "פחז פמיס" גם בחלוקת הנחלות, ביקש את נחלתו ראשון, אבל בעבר הירדן מזרחה. בכל התנהגותו של ראובן - בפרשת יוסף והבור, באחריות על בנימין ובחלוקת הנחלות בארץ - התגלה ראובן כמי שנחפז יותר מדי. על כן אמר עליו יעקב: "אל תותר". אבל, החטא הכבד שחטא לאביו היה בפרשת בלהה, בחללו משכבי אביו.

לגבי שמעון ולוי אומר יעקב:

"שָׁמְעוֹן וְלֵוִי אֲחִים... אֲחֻלְקֶם בְּיַעֲקֹב וְאֶפְיָצֶם בְּיִשְׂרָאֵל" (שם ה' ו')

בהתאם לדברי יעקב, אכן נחלת שמעון (יהושע ו' ט, ט) נקבעה בתוך נחלת יהודה. כעבור זמן, נמצא את בניו של שמעון יושבים באזור דותן בצפון השומרון בתקופת המלוכה (בטיהור יאשיהו דברי-הימים ב' ל"ד, ו') ובימי בית שני (ספר יהודית). שבט שמעון נשאר נודד גם בארצו (ראו גם דברי-הימים א' ד', מ"ב-מ"ג). שבט לוי לא קיבל נחלה כלל אלא הופקע לעבודת ה' וישב בערי לויים. משה ואהרן יעלו את שבט הלוי מעלה מעלה, ושמעון ירד מטה מטה (עוון פעור והמגפה בבמדבר ל"ה). בכל אופן, דברי יעקב יישארו בתוקפם, ושניהם יישארו ללא נחלה עצמאית.

ח. יהודה - ניצחון ונחלה

"יהודה אתה יודוך אחיק, יְדָךְ בְּעֶרְךָ אִיבִיךָ, יִשְׁתַּחֲוּ לָךְ בְּנֵי אֲבִיךָ: גֹּר אֲרִיךָ יְהוּדָה... לא יסור שִׁבְט מִיְהוּדָה, וּמַחֲקֶךָ מִבֵּין רְגְלָיו, עַד כִּי יָבֵא שִׁילָה, וְלוֹ יִקְהַת עַמִּים: אֶסְרִי לַגֶּפֶן עִירָה,

"וְאֲנִי נָתַתִּי לָךְ שָׁכֶם אֶחָד עַל אַחִיךָ, אֲשֶׁר לְקַחְתִּי מִיַּד הָאֱמֹרִי בְּחֶרְבִי וּבְקִשְׁתִּי" (שם מ"ח כ"ב)

לכאורה אפשר לקרוא זאת כחלק נחלה נוסף, לבכור המנהיג, אבל, בסוף הפסוק ברור שמדובר בנחלה מסוימת. יוסף קיבל מאביו בעודם במצרים (!) נחלה מיוחדת, את ארץ שכם. כראש המשפחה וכבכור של רחל.

העיר שכם, הנרמזת בפסוק הברכה, תהפוך להיות עיר החיבור בין הנחלות של מנשה ואפרים. שם ייקבר יוסף, וקברו יהפוך למפגש בין בניו לדורות (ראה יהושע כ"ד, ל"ב).

הנחלות העצומות של בני יוסף ממערב הירדן (יהושע ט"ז ו"ז), שנוספה עליהן נחלת מנשה ממזרח לירדן, מסייעות להבין איך מהלכו של יעקב הצליח באורח פלא, נגד כל הסיכויים.

אין ספק, שהנחלות הכפולות של מנשה הן הביטוי לבכורה שלו, שנשארה בכורה לנחלה. מנשה הוא היחיד שקיבל נחלות משני צידי הירדן, מגלעד עד שכם, נחלה המחברת בין שני הצדדים. לעומתו, אפרים לא קיבל נחלת בכורה. נחלת אפרים קטנה מנחלת מנשה שבעבר הירדן המערבי.

אפרים קיבל ברכת הנהגה ושליטה 'מלא הגוים', כלומר, הנהגת יהושע בן-נון בהנחלת הארץ.

אך מה פירוש 'בחרבי ובקשתי' והלוא שמעון ולוי כבשו את שכם בחרבם?

כאן אמר יעקב בפירוש, שכל נחלה שנכבשה על ידי המשפחה, שייכת לאבי המשפחה (וראו רמב"ן). לא שמעון ולוי בחרבם יקבעו נחלות, אלא יעקב 'בחרבו ובקשתו', הוא יחלק נחלה והוא יתן את שכם ליוסף, אליה שלח אותו בעודו נער לראות את "שלום אחיו". יש כאן סגירת מעגל וגמול ברור: יוסף יירש את הנחלה, שבה רצו להורגו (כנראה שמעון ולוי), וממנה נמכר לעבד. שמעון ולוי בוודאי התכוונו לנחול בחרבם את ארץ שכם, אך הנחלה נלקחה מהם, כפי שיתפרש בפרק הבא.

כך מתקשר סוף פרק מ"ח, לפרק מ"ט, פרק הברכות לנחלות.

ו. אחרית הימים

"וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶל בָּנָיו וַיֹּאמֶר: הֲאִסְפוּ וְאָגִידָה לָכֶם אֵת אֲשֶׁר יִקְרָא אֲתֶכֶם בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים"

(שם מ"ט, א')

חז"ל אמרו, שיעקב ביקש לגלות לבניו את הקץ ונסתלקה ממנו רוח הקודש (ראו ברש"י). אולם, על פי הפשט אין כאן פרשת נבואות ולא 'קץ הפלאות', אלא פרשת נחלות. "אחרית הימים" בלשון העברית המקראית, הם 'הימים האחרים', שיבואו אחרי³ הימים

³ וישם את השפחות ואת ילדיהן ראשנה, ואת לאה וילדיה אחרנים, ואת רחל ואת יוסף אחרנים" (ל"ג, ב).

3 בעברית מקראית, כל מי שאיננו ראשון, הוא אחרון, כי הוא בא 'אחרי' מי שלפניו. כך לדוגמה:

ואת חופי ישראל עד צור וצידון. אולם, הפיניקים הצליחו שבטי ישראל לשלוט באזורי החוף הצפוניים. עובדה זו מדגישה את הפער בין תוכנית הנחלות ל'אחרית הימים', לבין המציאות בימי ההתנחלות והמלוכה.

יששכר ישב ללא ספק בעמק יזרעאל הנמצא "בין המִשְׁפָּטִים" (ההרים).

המחיר על ישיבה זו יהיה הסָבֵל, "וַיֵּט שְׁכָמוֹ לְסָבֵל". רבים ישעבדו אותו, תחילה הערים הכנעניות עם סיסרא, ואחר כך המדיינים, ושבטי זבולון (אשר) ונפתלי יושיעו אותו בימי דבורה ובימי גדעון (שופטים ד', ו'-י'; ה', י"ח; ו', ל"ה).

גם דן וגם גד מופיעים בברכות אלה כשבטים מנהיגים. דן ינהיג בדרך הנחש, שהוא רמז היסטורי לדרך מלחמות הנחש של בני דן כובשי לָשֶׁם (היא תל דן) בצפון, ושל שמשון. גד, לעומתו, יש לו גדודים, "וְהוּא יָגֵד עֶקֶב". דהיינו, ישמור על העקב, הם השבטים של עבר הירדן. גד היה השבט החזק, ששמר על ראובן.

אשר ונפתלי ירשו את האזורים הפוריים ביותר בגליל. בקעות הגליל וזיתי השמן ("שִׁמְנָה לְחֶמֶן"), באשר כל לחם נזקק לשמן, ושמן הזית הוא מהמוצרים החשובים ביותר של ארץ ישראל.

הברכה לנפתלי מתארת את הרי מרום הגליל ובהם הצבי והאיילה, שרעו ונדדו במרחבי הסבך והחורש. יש לציין שתרגום אונקלוס פירש את הפסוקים על הבקעות הפוריות לרגלי הרי הגליל. ואכן, הכנרת וכל העמקים שמסביבה כלולים בנחלת נפתלי. על פי הסבר זה, "אֵיִלָּה שְׁלַחָה" מתפרשת כבקעה מושקית, מלשון שְׁלַחֵין.

רש"י כתב:

"אֵיִלָּה שְׁלַחָה - זו בקעת גינוסר שהיא קלה לבשל פירותיה, כְּאֵיִלָּה זו שהיא קלה לרוץ... משולחת לרוץ"

רש"י איחד כאן את שני הפירושים: את האיילה השלוחה הרצה ברגליה בהרי הגליל הוא תופס כתמונת משל, ואת הדרש של אונקלוס על בקעת גינוסר ודומותיה, הוא תופס כנמשל.

י. נחלות יוסף ובנימין

"בן פֶּרֶת יוֹסֵף, בֶּן פֶּרֶת עָלֵי עֵינָו, בְּנוֹת צַעֲדָה עָלֵי שׁוֹר... וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן קִשְׁתּוֹ וַיִּפְּזוּ זְרַעִי יְדִיו, מִיַּד אַבְיֵר יַעֲקֹב מִשֵּׁם רָעָה אֶבְנֵי יִשְׂרָאֵל: מֵאֶל-אֶבְיֵר וַיַּעֲזֹרָהּ, וְאֵת שֵׁדֵי וַיְבַרְכֶּהָ, בְּרַכַּת שָׁמַיִם מֵעַל (מעליו)... בְּרַכַּת אֶבְיֵר גָּבְרוּ עַל בְּרַכַּת הוֹרֵי, עַד תְּאֻת גְּבַעַת עוֹלָם, תִּהְיֶינָה לְרֹאשׁ יוֹסֵף וְלִקְדָקֵד נְזִיר אֶחָיו"

(בראשית מ"ט, כ"ב-כ"ו)

וְלִשְׂרָקָה בְּנֵי אֶתְנֹו, כִּבְסֵי בֵינָו לְבָשׁוּ, וּבָדָם עֲנָבִים סוּתָה: חֲכָלִילֵי עֵינָיִם מִיָּו, וְלִבְנֵי שְׁנַיִם מִחֶלֶב" (שם ח'-י"ח) ולטו במקומות אלה שליטה גמורה ומעולם לא יהודה ימלוך כגור אריה עולה מטרף, רובץ כאריה אחרי הטרף. ה"שבט" שלא יסור ממנו הוא מנהיג האוחז בשבט, ר'מחוקק" הוא אוחז בחוק ומחלק לחם חוק לכל המונהגים, שהם כל "בני אביך". הדמות העונה לתיאור הזה היא, כמובן, דמותו של **דוד בן ישי**.

רוב הפרשנים פירשו כאן את המילה "שִׁילָה" כמו שִׁילָה מִרְחָם, דהיינו, **צאצא**. הכוונה היא למלך המשיח, וְלוֹ יִקְהַת (=יכבדו) עמ"ס.

אבי מורי, ד"ר יחיאל בן-נון ז"ל, פירש את המילים "עַד כִּי יָבֹא שִׁילָה"⁴ כ'שָׁלַל (מהמלחמה) אכן יבוא שִׁי לר'. המילה "עַד" פירושה "שָׁלַל" כמו "בִּבְקָר יֹאכֵל עַד, וְלַעֲרֹב יִחַלֵּק שָׁלָל" (שם כ"ז), בברכת בנימין.

התיאור הזה של תהלוכת שלל לכבוד המלך המנצח, הוא המופיע בנביאים כמו בישיעיהו:

"בַּעַת הַהִיא יוֹבֵל שִׁי לְה' צִבְאוֹת (מעבר לנהרי כוש)... אֵל מְקוֹם שֵׁם ה' צִבְאוֹת הַר צִיּוֹן" (ישעיהו י"ח, ז)

ובתהלים:

"נִדְרוֹ וְשָׁלְמוֹ לְה' אֶ-לֵהֵיכֶם כָּל סִבְיָיו יוֹבִילוּ שִׁי לְמוֹרָא: יִבְצֵר רוּחַ נְגִידִים נוֹרָא לְמַלְכֵי אֲרָץ" (תהלים ע"ו, י"ב-י"ג)

אבל, גם נחלת יהודה נמצאת בברכתו של יהודה. זאת, משום שהפסוקים האחרונים מתפרשים על הר חברון בו ניתן לגדל גפנים בשפע כזה, שכל גפן בודדת תעמיס חמור, והיין ישמש גם לכיבוס בגדים.⁵ במדבר יהודה, באזור המרעה הגדול, ירעו עדרי צאן רבים, עד שהעיניים יהיו אדומות ("חכלילי") מיין, והשיניים לבנות מחלב.

ט. נחלות השבטים הקטנים

"זְבוּלָן לְחוֹף יַמִּים יִשְׁכֵּן, וְהוּא לְחוֹף אֲנִית וַיִּרְכָּתוּ עַל צִדּוֹן: יִשְׁשַׁכָּר חֶמֶר גָּרַם רִבְץ בֵּין הַמִּשְׁפָּטִים: וַיֵּרָא מְנַחֵה כִּי טוֹב וְאֵת הָאָרֶץ כִּי נָעַמָּה וַיֵּט שְׁכָמוֹ לְסָבֵל וַיְהִי לְמַס עֶבֶד: דָּן יָדִין עֲמוֹ כְּאֶחָד שְׁבָטֵי יִשְׂרָאֵל: יְהִי דָן נְחֹשׁ עָלֵי דָרֶךְ שְׁפִיפֹן עָלֵי אֶרֶץ הַנְּשִׁיף עֶקְבֵי סוּס וַיִּפֹּל רִכְבוֹ אַחֹר: לִישׁוּעַתָּךְ קוֹיְתִי ה': גֵּד גְּדוּד יִגְדֹנֶנּוּ, וְהוּא יָגֵד עֶקֶב: מֵאֲשֶׁר שְׁמְנָה לְחֶמֶו וְהוּא יִתֵּן מֵעַדְנֵי מֶלֶךְ: נִפְתְּלֵי אֵיִלָּה שְׁלַחָה הַנֶּתֶן אֶמְרֵי שְׁפָר" (שם י"ג-כ"א)

נחלת זבולון היא הנחלה המפורשת ביותר בברכות יעקב, אך דווקא היא לא התממשה. זבולון היה צריך לרשת את העמק הגדול שמהכרמל ועד ראש הנקרה,

4 בספרו, ארץ המוריה-פרקי מקרא ולשון (אלון שבות התשס"ו), עמ' 177-182. שם (עמ' 178) מוסבר מדוע אי אפשר לפרש "שִׁילָה", על שם העיר שבאפרים (כפי שרצה רשב"ם), משום שהיא כתובה במקרא לרוב בלי י.

5 המילה 'סוֹת' דומה ל'כסוֹת', אבל לא משורש 'כסה', אלא משורש 'סוה', כמו 'מסוה' (שמות ל"ד, ל"ג-ל"ה).

"פורת" היא גפן פוריה, הנטועה על מי מעיין. שני הענפים העיקריים (ה"בנות") מטפסים על חומה ("עלי שור"). שני ענפיה של הגפן הזאת הם אפרים ומנשה, וכך פירש זאת אונקלוס:

"בְּרֵי דְסָגִי יוֹסֵף, בְּרֵי דְאַתְבָּרַךְ כְּגוֹפֵן דְנִצִּיב עַל עֵינָא דְמֵיָא, תְּרִין שְׁבֹטֵין יִפְקוּן מִבְּנוֹהֵי, יִקְבְּלוּן חוּלְקָא וְאַחְסָנְתָא" (אונקלוס שם כ"ב)

ארצו הפוריה של יוסף תזכה גם לברכות גשמים וגם לריבוי מעיינות תהום. אלה הם מרחבי השומרון והשרון, "עַד תְּאֻוֹת (מרחבים) גְּבֻעַת עוֹלָם".

שתי הברכות הבולטות בדברי יעקב ניתנו ליהודה וליוסף, ושניהם מתוארים כמנהיגים: יהודה כ"לֹא יָסוּר שְׁבֹט", ויוסף כ"נְזִיר אַחִיר", דהיינו נושא נזר, כתר, ושעליו נאמר "וְיִפְזוּ (מוזהבות) זְרָעֵי יְדִיו", כמו בתמונות הפרעונים האוחזים בקשת.

שניהם ירשו את הברכות העיקריות שניתנו לאבות האומה: יוסף בעל הנהגה מלכותית מבורכת, ויהודה שֶׁבֶט ומחוקק.

האם יש דרך לקיים שתי הנהגות באומה אחת, בלי פילוג מלוכה? בברכת יעקב זה עוד נראה אפשרי, אך בהיסטוריה הישראלית זה היה קשה מאד, ועודנו קשה.

ועוד רמז נחלה אחד נותר לבנימין, שגם לו שמור כוח לחימה כ"זאב יטרוף":

"...בְּבִקְרָא יֹאכַל עַד וְלַעֲרַב יַחְלַק שְׁלָל" (שם כ"ז)
התוספתא (שביעית פרק ז', יב) מבארת –

" 'בבקר יאכל עד', זו יריחו שמוקדמת (להבשיל פירותיה), 'ולערב יחלק שלל', זו בית-אל מאחרת" (תוספתא שביעית ז', י"ב)

בנחלת בנימין ניתן למצוא גם את יריחו הנמוכה וגם את בית-אל הגבוהה. יריחו הנמוכה מקדימה להבשיל את פירותיה, בעוד בית אל הגבוהה, אלף מאתיים מטר מעל יריחו, מאחרת את פירותיה, גם לעומת הארץ כולה.

*

ברכות יעקב הן הרבה יותר מקבורתו במכפלה: הן חזון ארץ השבטים בכל מרחביה.

כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולרב יואל בן-נחום התשע"ז
 עורך: אורי יעקב ביץ

בית המדרש הווירטואלי
 מיסודו של

The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
 האתר בעברית: www.vbm.etzion.org.il
 האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
 משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
 דוא"ל: office@etzion.org.il
